

Слободянюк А. В.

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри суспільно-політичних наук,
науковий керівник Лабораторії соціологічних досліджень
Вінницького національного технічного університету*

Похило І. Д.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СУТНОСТІ ТА ПРИРОДИ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Проблема аналізу трактування поняття влади залишається на сьогодні актуальним питанням, оскільки влада є необхідним регулятором існування суспільства, його цілісності та еволюції. Історія соціальної думки засвідчує, що тема влади та пов'язаних з нею проблем починає особливо гостро відчуватися саме в ситуаціях радикальних соціально-політичних, культурних змін, коли суспільство потребує переосмислення уявлень і стереотипів, які раніше здавалися очевидними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження влади – це комплексна проблема, яка знаходиться на межі багатьох суспільних наук: філософії, соціології, політології, теорії держави та права, історії політичних учень, науки про управління та інших, які специфічно інтерпретують феномен влади. Ця поліконцептуальність знаходить своє безпосереднє відображення у визначенні влади як невід'ємної частини соціальних та політичних відносин. Влада як суспільне явище має довгу історію, яка сягає в далеке минуле. Тому важливо дослідження саме соціологічних аспектів поняття «влада» стосовно різних типів суспільств, а також аналіз специфічних різновидів влади, які

функціонують в економічній, соціальній, політичній та ідеологічній сферах суспільного життя.

Проблема влади знайшла своє відображення в наукових працях А.Анікевича, І.Болянського, А.Корольова, А.Мушкіна, Р.Олексюка, Ю.Тихомирова, О.Погорілого, А.Ручки, В.Танчера, К.Ващенко, С.Денисюк, А.Колодій, С.Конончук, В.Горбатенка, Т.Нагорняк, В.Корнієнка, М.Примуша та інших. Предметом їх пошуку поставали питання визначення та аналізу влади, її функцій і сутнісних ознак. Проте соціальна природа та соціальні ознаки влади в процесі їх еволюції потребують подальшого дослідження.

Формулювання мети статті. Влада як проблема соціологічної науки набуває дещо незвичної інтерпретації. Коли вирішувати дану проблему у зв'язку з аналізом соціальної структури, то доходимо висновку, що політична влада є лише однією з історичних форм соціальної влади. Тут влада соціуму трансформується у владу певної групи, що передбачає можливість підкорення силовими методами всі інші соціальні групи. Тобто соціальна влада відрізняється від політичної тим, що в останній владна воля і примус уособлені в інституті держави та її апараті (чиновництві) і здійснюється здебільшого в інтересах локальних груп, без врахування загального інтересу і потреб соціуму. У системі соціальної влади повинна бути представлена загальна воля соціуму, орієнтована на громадську думку, а форми і засоби примусу одержують всіляку підтримку більшості через виявлення громадської думки. Отже, мета статті продемонструвати основні підходи до визначення соціальної сутності та природи влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні уявлення про сутність влади як фундаментальне соціальне явище, її вияви і роль в історії розвитку суспільства хвилювали людство протягом усього історико-соціологічного процесу. Проте на початку розвитку історії знання про владу ще не мали вигляд сформованих теорій, а являли собою лише найбільш розвинену форму чуттєвого знання – концептуальні уявлення. В історико-соціологічному процесі концептуальні уявлення про владу розвивалися, постійно змінюючи

свій характер. У первісному (родинному) суспільстві влада носила переважно моральний характер і регулювалась родовими звичаями, моральними нормами, що відтворювали потреби, волю, думку всього загалу. З появою рабовласницьких відносин відбувається відчуження влади. Виникнення держави з появою класової структури призводить до поступової диференціації понять «суспільство-поліс» та «поліс-держава». Влада ототожнюється з державою, її функціями, типами, формами державного управління. В епоху феодалізму розпочинається ідеологічне розмежування між релігійною та світською владою, де маса стає лише об'єктом влади. У ході боротьби буржуазії з феодалізмом за прихід до влади виникає необхідність ідеї «рівності» та «свободи» як правових ідеалів держави. Влада (концепція суспільного договору і природного права) розглядається як передача суверену своїх прав носіям влади.

До середини ХІХ століття, коли виникла саме наукова соціологічна концепція влади, існуючі теоретичні визначення влади носили ідеалістичну направленість, класовий характер. Дані теорії використовувалися для закріплення владарюючої верстви або обґрунтування необхідності зміни влади з позицій верстви, що бореться за панування в суспільстві.

Проте в концептуальних уявленнях про владу, де йдеться про суспільний договір, про загальну волю тощо, так чи інакше наголошується на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється часткою суспільства (наприклад, аристократією, елітою, «грошима» чи буржуазією), до демократії, тобто влади народу, народного суверенітету, який не може підлягати зовнішнім впливам.

Не обминула своєю актуальністю проблема владних відносин і українських соціологів, суспільних діячів кінця ХІХ – початку ХХ століття. Цінність ідей представників даного періоду для сучасності визначається схожістю соціально-політичної ситуації і колом вирішуваних проблем. До таких можна віднести проблему прав і свобод громадян, принцип демократизму та народного суверенітету, первинність влади народу, яка підкріплюється

громадською думкою над політичною, державною, співвідношення влади та знання, суперечність між світською та духовною владами, проблему морального авторитету правлячої еліти тощо.

Хоча існуючі концепції влади даного періоду носили переважно політичний характер, вони не позбавлені соціологічного спрямування. До таких можна віднести ідеї представлення класових інтересів у ході владної взаємодії (розподіл влади), врахування «духу народу» (норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій), орієнтацію на громадську думку як основу утвердження влади тощо.

Теоретичні уявлення про владу в кінці XIX – у XX столітті набувають соціологічного характеру в повному обсязі. Продуктивною та різноплановою щодо даної проблеми виявляється західна суспільна думка. Концепції влади, які є предметом соціології політики і розроблені західними соціологами, можна розділити при загальному логіко-гносеологічному аналізі на два великих класи: 1) атрибутивно-субстанційні, які трактують владу як атрибут, субстанційну властивість суб'єкта, а то і просто як самодостатній «предмет» або «річ»; 2) реляційні (від англ. relations – відносини), які описують владу як соціальні відносини або взаємодію на елементарному і на складному комунікативних рівнях. У західній соціальній думці найбільш вагомими є три основні теорії реляційної інтерпретації влади: «опору», «обміну ресурсами» та «поділу зон впливу».

У теоріях «опору» (Д.Картрайт, Дж.Френч, Б.Рейвен та інші) досліджуються такі владні відносини, в яких суб'єкт влади придушує опір її об'єкта [1]. Відповідно розробляється класифікація різних ступенів та форм опору.

У теоріях «обміну ресурсами» (П.Блау, Д.Хіксон, К.Ханінгс та інші) розглядаються ситуації, в яких має місце нерівний розподіл ресурсів між учасниками соціальних відносин і внаслідок цього виникає гостра потреба в них з боку тих, хто їх позбавлений [2]. У даному випадку індивіди, які

володіють «рідкісними ресурсами», можуть трансформувати їх надлишки у владу, даючи частину ресурсів позбавленим їх в обмін на конкретну поведінку.

Теорія «поділу зон впливу» (Д.Ронг та інші) концентрує увагу не стільки на окремих ситуаціях взаємодії індивідів, скільки на сукупності соціальних інтеракцій [3]. При цьому, підкреслюючи момент зміни ролей учасників інтеракцій, якщо в певній ситуації владою володіє один індивід стосовно іншого, то з трансформацією сфери впливу позиції учасників змінюються.

Атрибутивно-субстанційні підходи до визначення влади розділяються на: 1) потенційно-вольові концепції (К.Маркс, М.Вебер та інші), які ґрунтуються на визначенні влади як здатності або можливості впровадження волі яким-небудь соціальним суб'єктом; розглядаючи соціальну структуру суспільства, місце та значення певних груп та прошарків у цій структурі, представники аналізованого підходу доводили, що соціальні відносини за необхідності набувають значення владних, тобто вольових, тому, що вся гама даних відносин підпадає під контроль однієї з великих груп, а саме панівного класу (коли влада належить одному з соціальних прошарків, або великих груп, то тут без волі не обійтись); 2) інструментально-силові (Д.Кетлін, Г.Моргентау та інші), які дають визначення владі як силовому впливу соціального суб'єкта, що контролює певні ресурси і при потребі використовує навіть пряме насильство; 3) структурно-функціональні концепції (Т.Парсонс, Д.Істон, М.Крозьє, Т.Кларк, М.Роджерс та інші). У руслі системної та структурно-функціональної концепцій влади можна виділити три підходи. Перший – пояснює владу як властивість або атрибут макросоціальної системи; другий – аналізує владу на рівні конкретних систем: сім'ї, виробничої групи, організації тощо; а третій – як взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи.

На межі атрибутивно-субстанційних та реляційних концепцій можна виділити конфліктологічну теорію (Г.Зіммель, Л.Козер, Р.Дарендорф, Дж.Рекс та інші), в якій влада та владні відносини трактуються як конфлікт на основі нерівномірно розподілених ресурсів та з використанням сили різної міри.

До найбільш складних і комбінованих підходів належать комунікативні (Х.Арендт, Ю.Хабермас), постструктуралістські (або неоструктуралістські) (М.Фуко, П.Бурдьє) моделі влади, які трактують її як опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми.

Таким чином, владу визначають як вид управління, могутній засіб упорядкування соціальних відносин, вольові відносини, як необхідний вияв владних соціальних відносин через проблему узурпації влади панівним класом, визначають, як таку, що має зв'язок з жорсткістю, насильством, грубою силою чи погрозою її застосування, пов'язану з культурою людських спільнот.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення сутності влади, наведені теорії не виключають одна одну, а доводять різноплановість, багатозначність та багатогранність влади як явища суспільного життя.

Розглянуті концепції влади цінні тим, що в них хоча безпосередньо не наголошується на зв'язку влади і соціальної структури, проте сама методологія вирішення проблеми базується на ідеї, що суспільство неоднорідне, структуроване, що й потребує владного регулювання суспільних відносин, тобто вираження волі у формі закону і використання нормованої сили для підкорення тих, чия воля в законі або не виражена зовсім, або виражена не повною мірою.

На процес владних відносин суттєво впливають могутні культурні основи у вигляді традицій, норм, стереотипів поведінки. Соціальні цінності і норми є критеріями оцінки діяльності влади. Вони дають змогу проводити соціологічні дослідження, наприклад, сили їх впливу на прийняття владних рішень, проблем авторитету влади та її носіїв у суспільстві, ефективності владних рішень, образу влади та її носіїв тощо. Визначальну ж роль у становленні та утвердженні влади відіграє стан громадської думки [4]. Так, на жаль, жоден із українських президентів, пройшовши середину свого строку, не зміг покращити свої рейтинги. Навпаки, на п'ятий рік керівництва країною він ще більше знижувався. Чинний президент не порушив української традиції – усі президенти мали схожі результати своєї діяльності. Виняток становить лише

друге президентство Леоніда Кучми (1999-2004 роки), коли і в середині терміну повноважень, і наприкінці рівень довіри був приблизно однаковим – близько 8,5% [5]. За результатами опитування громадської думки «Омнібус» з 2 грудня по 12 грудня 2016 року Київського міжнародного інституту соціології (опитування проводилося у 110 населених пунктах (PSU) в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років, де методом інтерв'ю було опитано 2040 респондентів, у Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою) баланс довіри й недовіри населення до чинного Президента України у 2015 році складав -48,1, а у 2016 році змінився до -55,3. Владні інститути ж (Уряд та ВРУ) викликають найменше довіри у населення України та мають дуже низький баланс довіри й недовіри. При цьому, порівняно з попереднім роком, баланс довіри до уряду трохи зріс з -66,3 у 2015 році до -63,3 у 2016 році, а баланс довіри до Верховної ради України знизився з -72,4 у 2015 році до -76,8 у 2016 році [6].

Особливо актуального значення у становленні та утвердженні влади набуває стан громадської думки в період виборів. Так, орієнтація у період виборчого процесу на репутацію суб'єкта політики – це своєрідна ознака сталості демократичних традицій у суспільстві, орієнтація лише на імідж, відображенням чого і є феномен персоніфікації політичного лідера, його фактичне ототожнення із партією – навпаки [7, 167].

Влада може виявлятися в різноманітних формах, таких як співпраця чи суперництво, система заохочення чи покарання, контроль чи управління, примушення чи насильство тощо. Але в будь-якому випадку, як свідчать історичні факти, влада стає сильною лише тоді, коли в ході владної взаємодії вона максимально враховує інтереси різних соціальних верств, груп, класів і, у свою чергу, базується на підтримці громадської думки. Без її врахування ефективність владних дій суттєво знижується, а інколи зводиться до мінімуму.

Висновки з дослідження. Узагальнюючи наведені вище теорії, можна зробити висновок, що поняття «влада», яке довгий час домінує в політичній теорії, надто широке і багатогранне. Але, ґрунтуючись на матеріалі аналізованих підходів, можна виділити основні характеристики теоретичних уявлень про владу.

По-перше, влада – це вид управління, регулювання і контролю, оволодіння і спрямування енергії, сили і можливостей, ресурсів, якими розпоряджається суспільство.

По-друге, саме влада слугує могутнім засобом упорядкування соціальних відносин.

По-третє, вона пов'язана з культурою людських спільнот, з нормуванням відносин людей, з прийняттям ними на себе певних обмежень в поведінці і діяльності.

По-четверте, влада – це вольові відносини, які носять цілеспрямований характер, це зміна поведінки через зміну методів і цілей людей.

По-п'яте, вона пов'язана з диференціацією, структурованістю суспільства.

По-шосте, висока оцінка значущості владних відносин для суспільства не дає права не бачити й інший бік: зв'язок влади з жорсткістю, насильством, грубою силою чи погрозою її застосування, посиленням міжгрупової і внутрішньогрупової диференціації та експлуатації. Існує явна небезпека безконтрольної влади, що викликає необхідність її регулювання і контролю [8].

Говорячи про вивчення змісту поняття «влада», необхідно зазначити, що в теперішній час світовими вченими часто асимілюються різні на перший погляд теорії, визнаються положення щодо соціальної природи влади, її незаперечного зв'язку з володінням соціальними перевагами, які визначають місце і роль у суспільній системі, володінням власністю, способом отримання доходів, їх розміром тощо. Неможливо не визнати важливості багатьох положень західних учених, які примножують знання про сутність влади, соціальні механізми її реалізації, про її соціальну природу.

Отже, враховуючи історичний досвід вивчення влади і ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, можна зробити висновок, що для того, щоб владні відносини носили цивілізований демократичний характер, необхідно:

– у процесі владної взаємодії орієнтуватися на потреби та інтереси різних сторін (індивідів, груп, верств, класів тощо);

– враховувати суттєві культурні основи суб'єкта влади у вигляді традицій, норм, стереотипів поведінки;

– визнати авторитет влади в силі, яка полягає в досвідченості, компетентності, рішучості, відкритості, моральності суб'єкта влади;

– знайти відповідне співвідношення між технологією та стратегією влади;

– визнати пріоритет влади народу над політичною, державною;

– будувати владну взаємодію з постійним врахуванням визначальної ролі громадської думки в становленні та утвердженні влади.

Аналіз історії розвитку різних суспільств свідчить, що не владні відносини самі по собі, а концентрація влади створює умови для різного роду зловживань нею, маніпулювання принципами демократії, обмеження соціальної свободи тощо. Чим більше влада концентрується, тим більше обмежується свобода, втрачається соціальна сутність влади. Сам факт концентрації влади в суспільстві в руках групи людей або окремої особи є різновидом тієї чи іншої міри узурпації невід'ємних прав членів суспільства на свободу.

Таким чином, конструктивним кроком для збереження соціальної сутності влади є створення такої демократично ефективної форми владних відносин, яка здійснювалась не тільки для народу, в його інтересах, але і самим народом, у своїх інтересах.

Література

1. French J., Raven B. The bases of social power // Group dynamics: Research and theory. – L., 1960.
2. Blau P. Exchang and power in social life. – N.Y., 1964. – P. 118.

3. Wrong D. Some problems in defining social power // Amer. J. Sociol. – 1968. – Vol. 73, № 6.
4. Слободянюк А. В. Соціальні норми та цінності як невід'ємні характеристики категорії влади [Текст] / А. В. Слободянюк // Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія "Соціологія. Психологія. Педагогіка". – Вип. 9. – Київ, 2000. – С. 5-7.
5. Порошенко і попередники: чий рейтинг падав найнижче? // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/poroshenko-i-poperedniki-chiy-reyting-padav-naynizhche>
6. Зленко С. Довіра соціальним інституціям // Прес-релізи та звіти КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>
7. Денисюк С. Г. «Персоніфікація» vs «репутація» у політичному контексті математичного моделювання виборчих переваг [Текст] / С. Г. Денисюк, В. О. Корнієнко, А. В. Слободянюк // European Political And law Discourse. – 2016. – Vol. 3, iss. 2. – P. 165-171.
8. Демидов А.И. Власть в единстве и многообразии ее измерения // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 4.
9. Слободянюк А. В. Громадська думка як соціальний інструмент політичного режиму / А. В. Слободянюк, Ю. В. Сіденко // Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету (НТКП ВНТУ–2017) [Електронне мережне наукове видання] : збірник доповідей. Вінниця : ВНТУ, 2017. – С.501-504.
10. Слободянюк А. В. Роль громадської думки у процесі демократизації влади (історико-соціологічний аспект) [Текст] / А. В. Слободянюк // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія "Соціологія. Психологія. Педагогіка". – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – Вип. 10. – С. 17-20.

Анотація

Слободянюк А. В., Похило І. Д. Аналіз підходів до визначення соціальної сутності та природи влади. – Стаття.

У статті автори намагаються представити аналіз різних підходів до визначення соціальної сутності та природи влади. Досліджується поліконцептуальність підходів, яка знаходить своє відображення у визначенні влади як невід’ємної частини соціальних та політичних відносин. Розглядається еволюція розуміння концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі. Встановлено, що на кожному етапі історії соціологічної думки існують концептуальні уявлення про владу, в яких акцентується увага на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється частиною суспільства, до демократії, тобто влади народу. Особливу увагу приділено ролі культури, соціальних норм, ціннісних орієнтацій та громадської думки у процесі функціонування владних відносин. Чим більше влада концентрується, тим більше обмежується свобода, втрачається соціальна сутність влади.

Ключові слова: влада, соціальна влада, соціальні відносини, соціальна структура суспільства, громадська думка.

Аннотация

Слободянюк А. В., Похило И. Д. Анализ подходов к определению социальной сущности и природы власти. – Статья.

В статье авторы пытаются представить анализ различных подходов к определению социальной сущности и природы власти. Исследуется поликонцептуальность подходов, которая находит свое отражение в

определении власти как неотъемлемой части социальных и политических отношений. Рассматривается эволюция понимания концептуальных представлений о власти в историко-социологическом процессе. Установлено, что на каждом этапе истории социологической мысли существуют концептуальные представления о власти, в которых акцентируется внимание на необходимости возобновления социальной власти, перехода от власти, контролируемой частью общества, к демократии, то есть власти народа. Особое внимание уделено роли культуры, социальных норм, ценностных ориентаций и общественного мнения в процессе функционирования властных отношений. Чем больше власть концентрируется, тем более ограничивается свобода, теряется социальная сущность власти.

Ключевые слова: власть, социальная власть, социальные отношения, социальная структура общества, общественное мнение

Summary

Slobodyanyuk A. V., Pokhilo I. D. Analysis of approaches to defining social essence and nature of power. – Article.

In the article, the authors try to present an analysis of various approaches to the definition of the social nature and nature of power. The polyconceptality of approaches, which is reflected in the definition of power as an integral part of social and political relations, is explored. The evolution of understanding of conceptual ideas about power in the historical and sociological process is considered. It is set that on every stage of history of sociological idea there are conceptual ideas about power, in that attention is accented on the necessity of proceeding in social power, transition from power that is controlled by part of society, to democracy, id est power of people. Particular attention is paid to the role of culture, social norms, value orientations and public opinion in the process of functioning of power relations. The analysis of history of development of different societies testifies that imperious not relations in itself, but concentration of power creates terms for the different sort of abuses by her,

manipulation of democracy, limitation of social freedom, principles and others like that. Than power is concentrated anymore, the freedom is anymore limited, social essence of power is lost.

Keywords: power, social power, social relations, social structure of society, public opinion.